

dit boek bevat naast essays de catalogus. De cartons, werktekeningen (415 stuks in het totaal) bestaan meestal uit vier tot zes stroken, maximaal zeventig centimeter breed en tot twintig meter hoog. Bij deze afmetingen konden natuurlijk alleen maar grote fragmenten worden getoond.

De gebrandschilderde ramen en de cartons dateren uit de tweede helft van de zestiende en de eerste jaren van de zeventiende eeuw en dragen duidelijk het stempel van de woelige tijden waarin zij tot stand zijn gekomen. De eerste serie dateert van vóór 1572 en daartoe werd na een brand in de kerk in 1552 door hoge wereldlijke en geestelijk autoriteiten opdracht gegeven. Vanaf 1555 gaven bijvoorbeeld bisschop Joris van Egmond, koning Philips II, landvoogdes Margaretha van Parma en de Hollandse stadhouder Willem van Oranje negenendertig ramen cadeau. Het bovenste deel van de afbeelding bevatte een voorstelling uit de bijbel, waarin aangesloten werd bij de middeleeuwse traditie van denken in analogieën, maar met een humanistische uitwerking. De opdrachtgevers vonden in het onderste deel hun plaats. En deze ramen werden naar hiërarchische volgorde in de kerk geplaatst. In Gouda had de hervorming geen beeldenstorm tot gevolg gehad, al werd de afbeelding van God op verzoek van de protestantse kerkenraad in 1623 (toen pas) vervangen. Ging het de opdrachtgevers in de eerste reeks om het verwerven van hun zieleheil, in de tweede serie van tweeëntwintig ramen kwam de pronkzucht van de Staten van Holland en de Hollandse steden tot uiting. Zij zijn met hun opdrachten vol historische en allegorische aansporingen tot deugd én hun wapens zeer aanwezig. Deze serie ontstond tussen 1593 en 1604.

Aanvankelijk maakten kunstenaars als Dirck en Wouter Crabeth zowel de tekeningen als de glazen zelf. Later produceerde iemand als Lambert van Nooit de cartons en maakte vervolgens een ander, Digman Meynaert, de glazen. De verscheidenheid van stijl nam nog toe doordat in de tweede fase de opdrachtgevers kunstenaars uit eigen steden (bijvoorbeeld I. van Swanenburg uit Leiden, H. de Keyser uit Amsterdam) lieten optreden, terwijl voordien de kerkenraad over de keuze besliste. Deze kerkenraad, die nauw met het stadsbestuur was verbonden omdat zij uit de stadsmagistraten werd gekozen, heeft altijd goed voor cartons en glazen gezorgd. Een glazenier hield in opdracht regelmatig de glazen bij. In de catalogus worden zeventien aaneensluitende delen van cartons chronologisch en per kunstenaar besproken met afbeeldingen in zwart-wit en kleur. Hij maakt voor een groter publiek toegankelijk wat er aan gegevens en onderzoek voor specialisten ligt opgeslagen in het *Corpus vitrearum Netherlands* (zie *BMGN*, CXIV (1999) 398-399 en CXVI (2001) 226-227). Dezelfde auteurs die in het *Corpus* hun deskundigheid hebben bewezen, behandelen hier in de essays de geschiedenis van de beglazing, de schenkers, de iconografie, de stilistische aspecten en de zorg voor de cartons. Het resultaat is dan ook bijzonder de moeite waard.

E. O. G. Haitsma Mulier

Hugo Grotius, *De imperio summarum potestatum circa sacra*, I, II, *Critical edition with introduction, English translation and commentary*, H.-J. van Dam, ed. (Studies in the history of christian thought, CII, i-ii; Leiden, Boston, Keulen: Brill, 2001, xiii, vii + 1103 blz. in 2 banden, ISBN 90 04 12027 0).

In de bewogen jaren van ons Twaalfjarig Bestand nam Grotius heftig deel aan de politiek-theologische polemiek. Na zijn *Ordinum Hollandiae pietas* van 1613 (moderne editie 1995),

de verdediging van het beleid van de Staten van Holland in kerkelijke zaken, bewees hij in de *Defensio fidei catholicae de satisfactione Christi* van 1617 (nieuwste uitgave 1990), dat de remonstranten ten onrechte werden beschuldigd van sociniaanse ketterijen. In 1616 en 1617 werkte Grotius aan de nu opnieuw uitgegeven studie over het recht van de wereldlijke overheid om kerkelijke zaken te regelen, een boek dat pas veel later, in 1647, voor het eerst werd gepubliceerd. Met deze nieuwe uitgave zijn nu Grotius' drie belangrijkste polemische geschriften uit de Bestandsperiode in een moderne wetenschappelijk-kritische editie beschikbaar.

Voor het werk dat Grotius acht maanden kostte, had de uitgever van deze nieuwe uitgave meer dan acht jaar nodig. De 431 pagina's van de eerste octavo-editie zijn nu uitgedijd tot ruim 1100 bladzijden in twee kloeke banden. De inleiding telt meer dan 150 bladzijden, maar daarin worden we dan ook werkelijk over alle relevante gegevens uitvoerig ingelicht: de spanningen tussen kerk en staat in de periode 1613-1618, alles wat Grotius toen daarover schreef en de reacties daarop, de ontstaansgeschiedenis van *De imperio*, de bewaarde manuscripten en oudere edities en de relaties daartussen, en de receptie van het werk. Bijzonder informatief is de vijfde paragraaf van de inleiding die korte beschrijvingen bevat van alle door Grotius gebruikte bronnen in handschrift en gedrukte vorm. De inleiding wordt besloten met de verantwoording van de gevolgde werkwijze bij deze editie.

De bladzijden 153-621 bevatten links de Latijnse tekst van de twaalf hoofdstukken van *De imperio*, en rechts de daarmee exact corresponderende Engelse vertaling. De Latijnse tekst is die van het handschrift MS 131 C 21 uit de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag. Het kritisch apparaat geeft de verschillen met die tekst in een vijftiental andere manuscripten van het boek en in de oudste edities, die van 1647, 1648 en 1679. Niet meegenomen is de tekst van Grotius' alleen in handschrift bewaarde *Tractatus de iure magistratum circa ecclesiastica* van 1614, maar daarvan wordt wel een concordans met *De Imperio* gegeven. De citaten in de tekst worden onderaan de bladzijden in telegramstijl thuisgebracht. De Latijnse tekst heeft voor iedere bladzijde een eigen regelnummering, en in het uitgebreide commentaar wordt naar die regelnummers verwezen, maar daar wordt slechts af en toe het paginanummer gegeven, en dat levert extra zoekwerk op. De Engelse tekst, op de rechterbladzijden, volgt de Latijnse op de voet. Het is een vlot lopende en prettig leesbare vertaling.

Deel twee van deze uitgave bevat een omvangrijk commentaar (623-882) op de twaalf hoofdstukken van *De imperio*. De vele Latijnse teksten hierin worden niet vertaald, wel de Griekse, Nederlandse en Hebreeuwse. Slechts af en toe komen er taalkundige zaken aan de orde. Er is veel moeite gedaan om de door Grotius benutte bronnen te traceren. Veel aandacht wordt geschonken aan Grotius' plaats in de eeuwenoude discussie over het hoofdthema. Dikwijls wordt er verwezen naar passages op andere plaatsen in het boek en in ander werk van de auteur: *Grotius e Grotio explicatus*. Ieder hoofdstuk wordt ook ingeleid met een kort en helder *summarium*, dat de tekst paragraaf na paragraaf kort samenvat.

En dan zijn er de interessante appendices. Het eerste is de inleiding op Grotius' *Tractatus de iure magistratum circa ecclesiastica*, in het Latijn met Engelse vertaling, belangrijk omdat *De imperio* geen inleiding heeft en hier precies wordt aangegeven wat Grotius ook met dat boek wilde. De tweede bijlage geeft passages uit brieven en andere documenten die informatie bevatten over de ontstaansgeschiedenis van *De imperio*. Hier wordt pas echt duidelijk hoeveel Grotius' werk te danken had aan de hulp van zijn vriend Gerardus Joannes Vossius, wiens uitgebreide brieftractaat over hetzelfde onderwerp in z'n geheel wordt afgedrukt. Het derde appendix geeft teksten over de editie van 1647, waaronder de 'Praefatio ad lectorem' van uitgever Adriaan Vlacq.

Het boek wordt afgesloten met afkortingen, bibliografie en vier indices. Er zijn drie lijsten

afkortingen en vier overzichten van handschriften en boeken. Omdat ook in die overzichten afkortingen worden gebruikt, bijvoorbeeld voor de werken van Grotius, is er nogal wat bladerwerk nodig om een afkorting thuis te brengen. Met de opzet van de index van namen en onderwerpen heb ik nog meer moeite. Gegevens uit inleiding, Latijnse tekst en commentaar zijn daar wel terug te vinden, maar auteurs die zijn geciteerd worden alleen genoemd als hun citaat van bijzondere betekenis is. Namen van briefschrijvers en geadresseerden die voorkomen in de appendices worden 'als regel' niet opgenomen. Dat kan echt niet! Het kost onnodig veel werk om de gegevens rond die appendices op te zoeken, en als dan ook nog personen worden verwisseld (zoals vader en zoon Franciscus Junius), en men wordt verwezen naar bladzijde 000, dan gebeurt er bij de lezer iets dat met adrenaline van doen heeft.

Hier ben ik weer gestoten op wat ik de laatste tijd al eerder bij het bespreken van boeken heb moeten vaststellen: de onvolledigheid van indices. De auteur of editor weegt zelfde betekenis van de gegevens en geeft alleen wat zij of hij belangrijk vindt. Maar veel wetenschappelijke publicaties, en zeker een uitgave als die hier wordt besproken, hebben ook een functie als naslagwerk. Dan is het weglaten van gegevens in een index een slechte zaak, voor de gebruiker een gemiste kans om iets van belang te vinden. Daarnaast is het ook gewenst, dat gebruikte afkortingen snel en gemakkelijk zijn te vinden, en er eenzelfde manier van verwijzen wordt gehanteerd, en niet nu eens naar paginanummers en dan weer naar paragraafnummers.

Ik wil echter niet eindigen in mineur. Deze nieuwe editie van Grotius' *De imperia* is een aanwinst van betekenis, een nieuwe kostbare bron om weer dieper door te dringen in de bewogen geschiedenis van Grotius en zijn tijd. De acht jaren hard werken hebben een prachtig resultaat opgeleverd!

C. S. M. Rademaker

P. E. M. Strategier, *De taal der hartstochten. De visie van drie achttiende-eeuwse Nederlandse schrijvers op muziek en haar relatie met de dichtkunst* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 2001, Amsterdamse historische reeks. Kleine serie XLIII; Amsterdam: Amsterdamse historische reeks, 2001, met Cd, x + 435 blz., ISBN 90 73941 25 3).

De dissertatie van Els Strategier belicht een interessant en relatief onbekend gedeelte van de Nederlandse muziekgeschiedenis. In *De taal der hartstochten* wordt voor de eerste maal de muzikale esthetische verhouding tussen dichtkunst en muziek in de late achttiende- en vroege negentiende-eeuwse Republiek bestudeerd (periode 1750-1830). Strategier vergelijkt de visies van Jacob Wilhem Lustig, een muziektheoreticus, Hieronymus van Alphen, een dichter, en Jan Robbers, een componist, met elkaar. Door deze interdisciplinaire benadering wordt de Nederlandse muzikale esthetiek van deze periode in een brede context geplaatst. Ze blijkt een amalgaam van de opvattingen van Franse, Engelse en Duitse muziekfilosofen in het esthetische spanningsveld tussen Verlichting en vroege Romantiek. Zowel Lustig als Van Alphen lazen en werden beïnvloed door contemporaine esthetici als onder anderen Mattheson, Mizler, Dubos en Sulzer, op wiens werken zij hun eigen theorieën baseerden. Het belangrijkste doel van zowel de dichtkunst als de muziek was in de ogen van de drie auteurs het uitdrukken van gevoelens en het opwekken van emoties bij het publiek. De goede smaak van de, zelf eveneens door emoties bewogen, kunstenaar zou daarbij de basis moeten zijn voor de regels van de kunst. Omdat dichtkunst en muziek een gemeenschappelijke oorsprong en een gezamenlijk doel hadden, werd vocale muziek, en vooral de opera, als de hoogste kunstvorm beschouwd.